SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Editor

Dr. Mukta G. Somvanshi

Dr. Sandip B. Kale

Late Ramesh Warpudkar ACS College
Sonpeth
Pin-431516
Ta.Sonpeth Dist.Parbhani

SUSTAINABLE DEVELOPMENT

■ Dr. Mukta G. Somvanshi

Dr. Sandip B. Kale

■ *First published,* – **1st July– 2022.**

© **Editor**

■ **Published by**

Prof. Virag Gawande for

Aadhar Publications,

Behind Govt. VISH,

New Hanuman Nagar,

Amravati – 444 604.

■ **Printed by**

Aadhar Publications,

■ All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means without permission. Any person who does any unauthorized act in relation to this publication may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.

■ Price : 400/-

■ **ISBN- 978-93-91305-03-1**

Late Ramesh Warpudkar ACS College
Sonpeth
Pin-431516
Ta.Sonpeth Dist.Parbhani

Index

S.No	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Corporate Responsibilty And Its Role In Environmental Sustainable Development **Dalia Varghese**	1
2	Sustainable Development And Poverty Eradication **Dr.Sudhir Prakashrao Dinde**	6
3	Role Of Jawahar Navodaya Vidyalaya in Rural Education **Mrs. Padma Khangai**	11
4	Empowerment of Woman In Rural Areas **Dr. Archana R. Watane**	14
5	Electronic Governance & Women's Rights Centered Development in the West Bengal Panchayat : Problems and Possibilities **Swati Ghosh**	16
6	Land Degradation And Environmental Sustainability **Dr. Durga S. Patkar**	25
7	Sustainable Development andValue Education – A Case Study **Dr. Marina Pereira**	30
8	Soundscapes: Indian Folk Music Transitioning Towards Sustainable Landscapes **Dr.Shamali Gupta**	46
9	"Sustainability Development and Civil Society" **Dr. Jyoti Nade**	54
10	Prevention of Industrial Pollution vis-à-vis Sustainable Development **Dr. Bhagayashree A. Deshpande**	61
11	Climate Justice : The Imperative For Sustainable Development **Dr. Poorva Bhonde**	68
12	Challenges and Opportunities in Sustainable Development **Gourav Roy**	73
13	Role of Education in Sustainable Development **Dr. Uttam Kumar Mukherjee**	77
14	शाश्वत विकास आणि नागरी समाज **डॉ. मुक्ता गोविंदराव सोमवंशी**	83

Late Ramesh Warpudkar ACS College
Sonpeth
Pin-431516
Ta.Sonpeth Dist.Parbhani

शाश्वत विकास आणि नागरी समाज

डॉ. मुक्ता गोविंदराव सोमवंशी
सहयोगी प्राध्यापक व लोकप्रशासन विभाग प्रमुख
कै. रमेश वरपूडकर महाविद्यालय, सोनपेठ जिल्हा परभणी

मानवाने आपल्या बुद्धीच्या सामर्थ्यावर शोध लावत मोठ्या प्रमाणात औद्योगिक व तांत्रिक प्रगती घडवून आणली आहे. प्रत्यक्ष निसर्गालाही शह देत अनेक वैज्ञानिक चमत्कार घडवून आणले आहेत. मानव आपल्या बुद्धीच्या जोरावर निसर्गामध्ये ही हस्तक्षेप करतो आहे. मात्र याचे परिणाम आता प्रकर्षाने जाणवू लागले आहेत. मानवाने घडवून आणलेला विकास वर्तमानात कुठेतरी घातक ठरत असल्याचे संपूर्ण जगाला मान्य करावे लागले आहे. त्यामुळे हल्ली विकासाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलत आहे. त्यातूनच शाश्वत विकासाची संकल्पना पुढे आली आहे. शाश्वत विकास हा या भूतलावरील प्रत्येक व्यक्तीसाठी महत्वाचा आहे. शाश्वत विकासाकरिता पर्यावरण समाज आणि अर्थव्यवस्था यांच्यात योग्य समन्वय प्रस्थापित होणे गरजेचे आहे. आज जागतिक हवामान बदलामुळे प्रदूषणामुळे आणि पर्यावरणाच्या ऱ्हासामुळे शाश्वत विकास◌ाला अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे. विकास साध्य करण्यासाठी प्रत्येक व्यक्ती व राष्ट्राची भूमिका फार महत्त्वाची आहे.

शाश्वत विकास संकल्पनेचा उदय

'शाश्वत विकास'हा शब्दप्रयोग सर्वप्रथम जागतिक संवर्धन डावपेच १९८० मध्ये करण्यात आला मात्र या संकल्पनेचा उगम १९६० च्या दशकात झाला आहे.रॅचेलकार्लसन यांचे 'दसायलेंटस्प्रिंग' हे पुस्तक १९६२ मध्ये प्रकाशित झाले.पॉलइहरलिच यांचे 'Population Bomb' हे पुस्तक 1968 मध्ये प्रकाशित झाले. या पुस्तकांमधून शाश्वत विकासाचा वेध घेण्यात आला.१९७२मध्ये संयुक्त राष्ट्राने स्टॉकहोम येथे 'UN Conference on Human Development'ही परिषद भरवली. या परिषदेत पहिल्यांदा पर्यावरण हा विकासाचा निर्णायक मुद्दा

Late Ramesh Warpudkar ACS College Sonpeth Pin 431516 Ta. Sonpeth Dist. Parbhani

[illegible]याचे [illegible]यात आले आणि पर्यावरण संरक्षण आणि वाढीव विषयी चर्चा करून अशी घोषणा करण्यात आली की, "मानवी पर्यावरणाचे संरक्षण आणि सुधारणा ही एक प्रमुख समस्या आहे. जी संपूर्ण जगभरातील लोकांचे आरोग्य व आर्थिक विकासावर परिणाम करते. ही संपूर्ण जगातील जनतेची त्वरित इच्छा आहे आणि सर्व सरकारांची जबाबदारी आहे". या लाक्षणिक चळवळीला 'द ग्रीन मुव्हमेंट' म्हणून ओळखले जाते. या परिषदेत विकसित राष्ट्रांनी विकासाचा पर्यावरणावर होणाऱ्या अनिष्ट परिणाम०ावर चिंता व्यक्त केली. तर विकसनशील राष्ट्रांनी औद्योगिक विकासात सातत्याची गरज प्रतिपादित केली आणि चिरंतन विकासाची संकल्पना पुढे आली.

शाश्वत अथवा चिरंतन विकासाचा अर्थ व व्याख्या

मानवाच्या गरजा व इच्छा भागविणे हा विकासाचा सर्वात महत्त्वाचा उद्देश आहे. चिरंतन विकास चांगले जीवन जगण्यासाठी प्रत्येकाच्या मूलभूत गरजा व इच्छा पूर्ण करण्यावर भर देतो. चिरंतन विकास ही सातत्याने चालणारी परिवर्तनाची प्रक्रिया आहे. चिरंतन विकासामध्ये साधनसंपत्तीचा आवश्यकतेप्रमाणे पूर्ण उपयोग, तांत्रिक विकासाची अभिमुखता व संघटनात्मक बदल या सर्वांत अनुरूपता आणणे, मानवी गरजा आणि महत्त्वाकांक्षा पूर्ण करण्यासाठी वर्तमान व भविष्यातील सामर्थ्य वाढविणे यांचा समावेश होतो.

१)ब्रुटलॅन्ड आयोगाच्या मते, "भावी पिढीच्या गरजा पूर्ण करण्याच्या क्षमतेशी तडजोड न करता वर्तमान प०िढीच्या गरजा पूर्ण करणे म्हणजे शाश्वत विकास होय".

२) जागतिक पर्यावरण व विकास आयोगाच्या मते,"चिरंतन विकास म्हणजे देशाच्या नैसर्गिक साधनांचा नाश न करता आर्थिक व सामाजिक विकास करणे होय".

३) रॉबर्ट ॲलन,"चिरंतन विकास म्हणजे मानवी गरजांची पूर्तता करणे तसेच मानवी जीवनाची गुणवत्ता सुधारणे होय".

शाश्वतविकासाचे स्पष्टीकरण देताना असे म्हणता येते की, निसर्ग जेवढे भरून काढू शकतो त्याच प्रमाणात निसर्गाकडून घ्यायला हवे. जीवनशैली व विकासाचा तोच मार्ग स्वीकारावा, जो नैसर्गिक मर्यादित असेल.

[illegible] विकासाची संकल्पना आर्थिक, सामाजिक पर्यावरण विषयक पैलूंची संबंधित आहे. [illegible]त विकासामध्ये संसाधनात वाढ ,शैक्षणिक सुधारणा, आरोग्य व [illegible]त वाढ, मूलभूत स्वातंत्र्य, वितरणात समानता या उद्दिष्टांना अधिक [illegible] आहे.

शाश्वत विकासासाठी जागतिक स्तरावरून प्रयत्न केले जात आहेत. प्रत्येक देशाने आपले धोरण निश्चित करीत असताना जागतिक संघटनेने घालून दिलेल्या निकषानुसार करावेत, अशी अपेक्षा ठेवली आहे. प्रत्येक देशातील सरकार या अनुषंगाने विविध धोरणे,कायदे व योजना तयार करीत आहेत. मात्र त्यांची अंमलबजावणी करण्यावर म्हणावा तेवढा भर दिल्याचे दिसून येत नाही. त्यामुळे अनेक योजना व कायदे केवळ कागदावरच राहतात. तेव्हा या योजना प्रत्यक्षात अमलात आणण्यासाठी काय होणे अथवा करणे अपेक्षित आहे याचा विचार करणे क्रमप्राप्त ठरते. अथवा या योजनांची उत्तम अंमलबजावणी करण्यासाठी समाजामधून मदत मिळू शकते का ?हा विचार करावा लागेल. निश्चितच शासकीय योजनांची उत्तम अंमलबजावणी होऊन त्या योजनांचे उद्दिष्ट साध्य करणे हे तेथील समाज घटकावर अवलंबून आहे. कारण ज्या देशातील समाज जागरुक व सुसंस्कृत आहे तेथील योजनांच्या यशस्वीतेचे प्रमाण अधिक असते. शासन हे केवळ योजना तयार करून त्यासाठी आवश्यक असलेल०ा निधी उपलब्ध करून देण्याशी बांधील असते. योजनांच्या अंमलबजावणीवर देशातील नागरिकांचे ही लक्ष असेल तर त्यांची यशस्विता अधिक प्रमाणात वाढते.

नागरी समाजाचा अर्थ व व्याख्या

जेव्हा देशातील नागरिकांना आपल्या हक्का बरोबरच कर्तव्याची ही जाणीव असते, तेव्हा तेथे नागरी समाजाचा उदय होतो. नागरी समाज म्हणजे नागरिकांनी समाजात वावरत असताना आपल्या सभोवताली होणाऱ्या घडामोडींबद्दल संवेदनशील असणे होय.

१) जेफ्री अलेक्झांडर,"नागरी समाजात राज्याकडून नियंत्रित न होणाऱ्या सर्व प्रकारच्या स्वयंसेवी संघटना आणि सामाजिक आंतरक्रिया यांचा समावेश होतो".

१) एम.एन.रुडॉल्फ,"नागरी समाज म्हणजे राज्याशिवायचे अशा प्रकारचे स्वायत्त क्षेत्र होय ज्यात नागरिकांचे सवलीकरण आणि परस्पर विश्वास निर्माण करणारे संघटना सार्वजनिक जीवन यांचा समावेश होतो. हा नागरी समाज राज्यापेक्षा दुय्यम किंवा कनिष्ठ नसून राज्याशी त्यांचे अंतर संबंध असतात".

सामान्यतः नागरी समाज सुसंस्कृत नागरिक०ा०ंची अपेक्षा करतो. त्यातील नागरिक आपल्या हक्का वरोबरच आपल्या कर्तव्यात वावतीतही जागरुक असतात. नागरी समाजातील लोक स्वतः नियमाचे पालन करणारे व वेळप्रसंगी मदतीसाठी पुढे येणारे असतात. म्हणून जेथे नागरी समाजाची निर्मिती झाली आहे तेथे शाश्वत विकासाची गती अधिक असू शकते, कारण हा समाज शाश्वत विकासाच्या उद्दिष्टांना साध्य करण्यासाठी मदतगार ठरतो. इंग्लंड अमेरिका जपान या देशांमध्ये नागरी समाजाची प्रक्रिया अधिक आहे. उदाहरणार्थ जपानमध्ये कोणत्याही गोष्टीकडे पाहतांना तेथील नागरिक ही आपल्या देशाची संपत्ती आहे, या दृष्टीने पाहतात. निस्वार्थपणे देशाच्या साधनसंपत्तीचे जतन करतात. जसे रेल्वे मधील सीटची दुरुस्ती असेल किंवा आपत्कालीन परिस्थितीत करावयाची मदत असेल.

प्रगत राष्ट्रांमध्ये नागरी समाजाचे प्रमाण अधिक असल्याचे अढळूनयेते म्हणून तेथील नागरिकांचे वर्तन शाश्वत विकासाला पूरक असते. अर्थात नागरी समाजाच्या निर्मितीमुळे पर्यावरण संवर्धन व शाश्वत विकास साध्य होऊन शकतो.

नागरी समाजाच्या अभावी सरकारला कार्य करणे कठीण होते. अनेक योजना केवळ नागरिकांच्या सहकार्याच्या अभावी असफल होत असतात.जसे भारतात प्लास्टिक वंदी केली. पर्यावरणाच्या संवर्धनासाठी हे आवश्यक होते. मात्र याकडे नागरिकांचा पाहण्याचा दृष्टिकोन सकारात्मक असल्याचे दिसत नाही. प्लास्टिक कॅरीवॅग मोठ्या प्रमाणात वापरात असल्याचे आढळून येते. वृक्षतोडी वरील वंदी असेल किंवा वृक्ष लागवड असेल यामध्ये जनतेचा सहभाग वाढणे गरजेचे आहे. यासाठी नागरी समाजाच्या प्रक्रियेची गती वाढली पाहिजे. प्रत्येक व्यक्तीने आपली जवाबदारी व कर्तव्य समजून घेतली पाहिजे. यामुळे शाश्वत विकासाच०ी गती अधिक वाढण्यास मदत होईल आणि भविष्यात येणाऱ्या मोठ्या संकटांपासून मनुष्याचे सहज संरक्षण होईल. आपल्या देशातील स०ंसाधनात वाढ, शैक्षणिक

सुधारणा, आरोग्य व पोषण, मूलभूत स्वातंत्र्य आणि वितरणातील समानता ही उद्दिष्टे साध्य करणे सोपे जाईल.

संदर्भ ग्रंथ

१) डॉ. सतीश ठोंबरे , डॉ. सुधीर दिंडे-सार्वजनिक धोरण आणि विकास-कैलास पब्लिकेशन औरंगपुरा औरंगाबाद प्रथमावृत्ती ऑगस्ट २०१५

२) दत्ता वानखेडे -शाश्वत विकास -योजना , ध्येयधोरणे ,संस्था आणि संघटना, पीवीडी प्रकाशन पुणे

३) प्राचार्य डॉ. कैलास नरहरी बवले-शाश्वत विकासाचे पंचा घटक, अनिल प्रकाशन पुणे

PRINCIPAL
Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani